

Unikanie opodatkowania w korporacjach międzynarodowych

Procesy globalizacyjne powodują zwiększanie znaczenia korporacji międzynarodowych, których ekspansje można obserwować zwłaszcza od lat 90tych XX w. Korporacje międzynarodowe są jednym z najważniejszych podmiotów na arenie międzynarodowej, zarówno w sferze gospodarczej jak i politycznej. Mają one bardzo duży wpływ na politykę wewnętrzną państw jak i zewnętrzną. Ich potęgą przejawia się w zasobach finansowych a także we wprowadzaniu zaawansowanych technologii.

Korporacja jest prawnym i umownym mechanizmem powołanym do tworzenia i prowadzenia biznesu dla zysku, używającym kapitału inwestorów, którym zarządzają w ich imieniu dyrektorzy i wysocy urzędnicy¹. Autorzy bardzo często używają różnorodnych pojęć na określenie korporacji międzynarodowych – przeważnie korporacje transnarodowe². Korporacje transnarodowe są to przedsiębiorstwa złożone z jednostek rozlokowanych w co najmniej dwóch państwach, których działalność relatywnie swobodnie przekracza granice państw, oddziałując na ich politykę wewnętrzną i zagraniczną oraz na stosunki międzynarodowe³. Szacuje się, że na początku

1 E. Cziomer, L. W. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006, s. 89.

2 K. Piórko, *Korporacje transnarodowe*, [w:] M. Pietraś (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Lublin 2006, s. 143.

3 *Ibidem*, s. 146.

XXI wieku istniały 64 000 korporacji wywodzących się z ponad 70 państw i dysponujących 866 000 filii⁴. Korporacje międzynarodowe są swoistym fenomenem. Ich oddziaływanie widoczne jest we wszystkich niemal dziedzinach rozwoju światowej gospodarki oraz gospodarczych stosunkach między państwami. Polityka przedsiębiorczości korporacji, ich system zarządzania a także rozległa sieć przedstawicielstw umożliwiły im uzyskanie pewnego stopnia kontroli i wpływu na wzrost gospodarczy i rozwój państw, przemysł, handel, konsumpcje oraz międzynarodowy podział pracy. Stały się one również łącznikiem między państwami i międzynarodowym systemem stosunków ekonomicznych⁵.

Korporacje międzynarodowe bardzo często są przedmiotem oskarżeń o unikanie opodatkowania. Unikanie opodatkowania przez te podmioty jest przedmiotem zainteresowania naukowców z całego świata. Najwięcej informacji o przyczynach tego zjawiska można odnaleźć w publikacjach amerykańskich naukowców⁶.

Bardzo istotnym a zarazem kontrowersyjnym zagadnieniem jest pojęcie unikania opodatkowania, które należy odróżnić od uchylania się od opodatkowania. Uchylanie się od opodatkowania (tax evasion) jest sprzeczne z powszechnie obowiązującymi normami prawa podatkowego, dlatego też jest traktowane jako przestępstwo. Unikanie opodatkowania (tax avoidance) jest to wieloaspektowe pojęcie, które występuje w różnych systemach prawa podatkowego w różnych państwach, ale często nawet w jednej jurysdykcji podatkowej nie ma wspólnej definicji tego pojęcia. Unikanie opodatkowania używane jest zarówno w znaczeniu szerokim jak i wąskim. W znaczeniu sensu largo oznacza każdą próbę podjęcia za pomocą legalnych środków uniknięcia albo zmniejszenia opodatkowania, które powstałoby, gdyby to działanie nie zostało podjęte. Takie ujęcie rozumiane jest jako optymalizacja podatkowa i definiowana jest ona jako wybór takiej formy oraz struktury transakcji w ramach i granicach obowiązującego prawa podatkowego, aby zmniejszyć poziom obciążeń podatkowych⁷. Unikanie opodatkowania

4 *Ibidem*, s. 143.

5 A. Moraczewska, *Korporacje transnarodowe w procesach globalizacji*, [w:] M. Pietraś (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Lublin 2002, s. 98.

6 Patrz szerzej: M. Kałdoński, *Badania nad unikaniem opodatkowania przez korporacje*, [w:] J. Sobiech (red.), *Kierunki zmian w finansach przedsiębiorstw*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu 2010, s. 468 i n. – podana tam literatura.

7 S. Kudert, M. Jamroz, *Optymalizacja opodatkowania dochodów przedsiębiorców*, Warszawa 2007, s. 22.

w znaczeniu sensu stricte jest to niedopuszczalne obciążenie obciążenia podatkowego. Wąskie rozumienie jest charakterystyczne dla kontynentalnych systemów prawnych i często tłumaczone jest jako obejście podatku. Działania podatnika są przy tym legalne. Jeżeli są to czynności prawne, to dokonywane są we właściwych dla nich formach prawnych, są skuteczne na płaszczyźnie prawa prywatnego i niezabronione przez prawo karne.

Legalne działanie, które ma za zadanie minimalizację obciążenia podatkowego łączy się z planowaniem podatkowym. W skali międzynarodowej polega ona przede wszystkim na takim ukształtowaniu struktury i formy prawnej działalności w poszczególnych krajach, jak również transferów kapitału i dóbr pomiędzy tymi krajami, aby dochód uzyskany przez dane przedsiębiorstwo ponadnarodowe opodatkowany był możliwie najniższą stawką bądź w ogóle nie podlegał opodatkowaniu⁸.

Przykładowymi metodami unikania opodatkowania jest prowadzenie korporacji międzynarodowych, które swoją siedzibę mają w tzw. rajach podatkowych, korzystanie z możliwości zakładania spółek holdingowych, prowadzenie działalności w specjalnych sferach ekonomicznych jak również hybrydyzacja podatkowa. Najczęściej korporacje międzynarodowe wykorzystują do optymalizacji podatkowej raje podatkowe.

Termin raj podatkowy na gruncie przepisów międzynarodowego prawa podatkowego nie posiada jednolitej definicji, ponieważ dla różnych krajów różne obciążenia podatkowe stosowane w innych krajach, mogą być korzystne, bądź też nie. W piśmiennictwie stosowane są również inne pojęcia na określenie raju podatkowego – oaza podatkowa i offshore financial center⁹.

Zgodnie z definicją Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) z 1998 r. za oazę podatkową uważa się kraj, który w sposób celowy kształtuje swoje prawo wbrew standardom obowiązującym w krajach członkowskich. OECD wskazała także kilka czynników wyróżniających raje podatkowe, m.in.:

- nie narzucają one żadnych lub narzucają bardzo niskie podatki,
- nie współpracują z innymi państwami w zakresie efektywnej wymiany informacji dla celów podatkowych,
- cechują się brakiem przejrzystości przepisów,
- nie wymagają rzeczywistego prowadzenia działalności na swoim terytorium, by można było opodatkować tam dochód.

8 M, Rudnicki, Ł. Blak, *Wewnątrzrajowe środki walki z unikaniem opodatkowania – zarys problemu*, Monitor Podatkowy 2007, nr 8, s. 21.

9 Por. J. Karwowski, *Centra offshore na globalnych rynkach finansowych*, Warszawa 2010.

Strategia przenoszenia działalności gospodarczej do rajów podatkowych polega na wykorzystywaniu liberalnej, probiznesowej jurysdykcji prawnej rajów podatkowych, ze szczególnym uwzględnieniem jurysdykcji podatkowej¹⁰. Korporacje, aby uniknąć opodatkowania zakładają tam spółki *offshore*.

Offshore stanowi potocznie określenie firmy zarejestrowanej w obcym dla zakładającej ją osoby systemie prawnym. Spółka *offshore* ma postać spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i wykorzystywana jest w legalny sposób przez osoby fizyczne i przedsiębiorstwa dla celów międzynarodowej optymalizacji podatkowej polegającej na kumulowaniu zysków w krajach o przyjaznym poziomie opodatkowania. W krajach tych, opodatkowanie często bliskie jest zeru lub przewidziane jest wiele zwolnień z opodatkowania różnych kategorii dochodów. Praktyka wskazuje, że korporacje transnarodowe rejestrują się tylko formalnie w jurysdykcjach *offshore*, zaś fizyczna kontrola i zarządzanie odbywa się z biur zlokalizowanych w miejscach dogodnych dla zarządu¹¹.

Korporacja, która zdecyduje się na skorzystanie z „oferty” rajów podatkowych, może wykorzystywać mechanizm transferu zysków poprzez заниżanie lub podwyższanie cen zakupów i sprzedaży, polegającej na fikcyjnej manipulacji tymi cenami. Taka manipulacja przekłada się na praktykę handlową bezpośredni zróżnicowaniem kosztów obrotu gospodarczego (w tym utrzymania) dla określonych kontrahentów, którzy zazwyczaj są ze sobą powiązani. Stopień powiązań podmiotów występujących w krajach zaliczanych do rajów podatkowych zależy z reguły od typu zarejestrowanej spółki¹². Stopień tych powiązań jest zależny od formy organizacyjno-prawnej podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w rajach podatkowych. Na tej podstawie można wyróżnić dziewięć podstawowych form tych podmiotów: spółki handlowe, spółki holdingowe, fundusze powiernicze, uwięzione spółki ubezpieczeniowe, towarzystwa żeglugowe, linie lotnicze, banki zamorskie, trusty i zamorskie uniwersytety.

Przykładem wykorzystania transferu zysku jest spółka doradcza (konsultingowa), która świadczy profesjonalne usługi na rzecz spółki matki oraz innych filii korporacji międzynarodowych, za co żąda odpowiednich (najczęściej zawyżonych) opłat. Spółki doradcze *offshore* opodatkowują

10 M. Wotava, *Podatkowe raje i usługi offshore*, 2000, s. 11.

11 A. Jakubowska, *Przedsięwzięcia offshore w aspekcie globalizacji gospodarki*, Koszalin 2002, s. 181.

12 G. Szczodrowski, *Polski system podatkowy*, Warszawa 2007, s. 218.

osiągnięte zyski w rajach podatkowych. Dodatkowym impulsem, który napędza rozwój spółek konsultingowych typu *offshore* jest obecność wyspecjalizowanych kadr i małych lokalnych firm doradczych znajdujących się w oazach podatkowych. Kapitał, który pozyska spółka konsultingowa za usługi, może być skierowany w celu pomnożenia zysku do spółki inwestycyjnej *offshore*, która ściśle współpracuje ze spółką matką i finansuje jej działalność. W konsekwencji spółka matka ponosi wyższe koszty, wynikające z opłat konsultingowych, co przynosi oszczędności podatkowe. Jednocześnie dzięki pożyczkom od spółki inwestycyjnej rozwija działalność gospodarczą, dodatkowo minimalizując płatności podatkowe dzięki obecności kosztów finansowych (odsetki od udzielonych pożyczek)¹³.

Przykładem wykorzystania spółki typu *offshore* jest pośrednictwo w handlu, które polega na przesunięciu źródeł dochodu przed opodatkowaniem. Spółka-córka, która funkcjonuje w kraju o wysokich podatkach, sprzedaje towar spółce-matce, umiejscowionej w rajach podatkowych, tylko z niewielkim zyskiem (po cenie transferowej). Spółka-matka odsprzedaje towar do kraju faktycznego przeznaczenia, stosując maksymalny narzut zysku. Dzięki takiemu rozwiązaniu podstawowy dochód powstaje w związku z transakcją przeprowadzoną przez spółkę matkę w rajach podatkowych¹⁴. W ten sposób podstawowy dochód z eksportu zostanie osiągnięty w państwie mającym zerowe lub niskie podatki¹⁵.

Korporacje międzynarodowe mające wiele zobowiązań ubezpieczeniowych spotykają się z problemem, że jeżeli chciałyby zaoszczędzić na ubezpieczeniu, tworząc własne rezerwy na pokrycie strat, rezerwy takie nie byłyby zazwyczaj zwolnione od podatku. Jeśli natomiast ubezpieczyłyby w 100% wszystkie możliwe ryzyka, koszty byłyby ogromne. Rozwiązaniem problemu jest utworzenie własnej firmy ubezpieczeniowej (keptywy) i zlokalizowanie jej w takim miejscu, w którym obciążenie fiskalne działalności ubezpieczeniowej jest niewielkie. Stworzenie takiej firmy pozwala również na wykorzystanie środków rezerwowych jako źródła finansowania innej działalności¹⁶. Podmiot ten działa najczęściej w ukryciu i niejako na uwięzi, stąd wynika jego nazwa. Uwięziona spółka ubezpieczeniowa

13 A. Folfas, *Przenoszenie działalności gospodarczej do rajów podatkowych jako strategia zarządzania finansami korporacji transnarodowych: motywy, formy, korzyści i zagrożenia*, Bank i Kredyt 2008, nr 12, s. 25–26.

14 A. Gomułowicz, J. Małecki, *Podatki i prawo podatkowe*, Warszawa 2011, s. 296.

15 Por. G. Szczodrowski, *op. cit.*, s. 221.

16 J. Głuchowski, *Polskie prawo podatkowe*, Warszawa 2006, s. 171.

pozwała na zachowanie przedsiębiorcom środków finansowych, które normalnie powinny trafić do budżetu państw, w których prowadzą główną działalność gospodarczą. Dlatego korporacje międzynarodowe, które dążą do podniesienia efektywności prowadzonej działalności gospodarczej, mierzonej m.in. poziomem kosztów, w tym ubezpieczenia jest głównym powodem wykorzystywania keptywów¹⁷. Obecnie keptywy są zakładane głównie przez korporacje międzynarodowe pochodzące ze stanów Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii, a ich głównymi siedzibami są takie raje podatkowe jak: Bermudy, Kajmany, Vermont, Guernsey oraz Brytyjskie Wyspy Dziewicze¹⁸. Włączenie towarzystwa ubezpieczeniowego zależnego do struktury korporacji międzynarodowych niekoniecznie musi wiązać się z zagranicznymi inwestycjami bezpośrednimi, ponieważ towarzystwo zależne można wynająć w części albo w całości¹⁹. Stany Zjednoczone oraz wiele innych państw zachodnich zwalczają zjawisko ubezpieczenia się we własnej firmie ubezpieczeniowej²⁰.

Raje podatkowe bardzo często chcą zbudować silny sektor usług bankowych i finansowych, dlatego tworzą warunki, które są bardzo atrakcyjnym rozwiązaniem z punktu widzenia interesów międzynarodowych korporacji. W rajach podatkowych są zlokalizowane banki *offshore*, które są włączone w struktury korporacji międzynarodowych oraz będące filiami największych banków²¹. Założenie instytucji bankowej w rajach umożliwia nie tylko finansowanie operacji dokonywanych w ramach grupy, ale sprawia również, iż dochód odsetkowy uzyskiwany w związku z finansowaniem jest opodatkowany w kraju o niskiej efektywnej stopie podatkowej (lub braku podatków), co w praktyce, ogranicza koszt podatkowy grup z tego tytułu. Jednocześnie narosłe odsetki są rozpoznawane jako koszt uzyskania przychodów w tradycyjnych jurysdykcjach podatkowych, przez co zmniejszeniu ulega podstawa opodatkowania podatkiem dochodowym w tych krajach²². Raje podatkowe, które stwarzają możliwości dla powstawania takich quasi-banków to przede

17 P. Gołąb, *Współczesne formy prowadzenia działalności ubezpieczeniowej*, Wiadomości ubezpieczeniowe 2009, nr 3, s. 104.

18 *Ibidem*, s. 106–107.

19 A. Folfas, *op. cit.*, s. 26.

20 J. Głuchowski, *Oazy podatkowe*, Warszawa 1996, s. 73.

21 A. Folfas, *op. cit.*, s. 26.

22 M. Grzymała, Ł. Jaśkiewicz, *Wykorzystywanie rajów podatkowych w międzynarodowym planowaniu podatkowym*, [w:] Ł. Ziółek (red.), *Międzynarodowe planowanie podatkowe*, Warszawa 2007, s. 125.

wszystkim Anguilla, Grenada, Montserrat, Nauru i ST. Vincent²³. Zakładanie banków w państwach będących rajami podatkowymi cieszy się dużym powodzeniem na całym świecie. Przykładem tego jest zarejestrowanie w Nauru pod jednym adresem pocztowym ponad 400 banków²⁴.

W rajach podatkowym rejestrują się również spółki nierentowne i fundacje. Mogą one być instrumentami międzynarodowego planowania podatkowego głównie w sytuacji, kiedy państwo, gdzie znajdują się spółka matka (lub spółka córka) zezwala na odliczenia od podstawy opodatkowania również finansowej darowizny bezzwrotnej dla fundacji. Korporacje międzynarodowe, które chcą budować swoją reputację, jako firmy odpowiedzialnej społecznie, zakładają w wielu krajach fundacje do których kierują wielomilionowe transfery. Klasycznym przykładem są korporacje międzynarodowe z branży motoryzacyjnej i farmaceutycznej²⁵.

Innym sposobem wykorzystywania rajów podatkowych jest zakładanie spółek licencyjnych, czyli spółek, na które przenoszone są prawa autorskie do utworów, znaków towarowych, patentów czy *know-how*. W typowej sytuacji spółka licencyjna zakładająca spółkę-córkę (rezydenta jednego z tradycyjnych jurysdykcji) i udostępnia jej pozyskane dobra niematerialne w drodze licencji. Dochody uzyskiwane z tytułu udzielanych licencji są w praktyce zwolnione z opodatkowania w kraju rezydencji spółki licencyjnej. Spółka, która korzysta z licencji może albo wykorzystać ją w działalności operacyjnej albo udzielić sublicencji do kraju, który zwalnia należności licencyjne z podatków u źródła²⁶. Jednostki korporacji międzynarodowych zlokalizowane poza rajem podatkowym uiszczają regularnie, wysokie opłaty na rzecz spółki *offshore* za korzystanie z praw do aktywów niematerialnych, zmniejszając tym samym koszty i podstawę opodatkowania²⁷.

Jeszcze innym stosowanym rozwiązaniem, który powoduje minimalizację obciążeń podatkowych podmiotów prowadzących międzynarodową działalność handlową jest zakładanie za granicą spółek o charakterze holdingowym. Taka konstrukcja nie ma z reguły na celu zmniejszenia obciążeń podatkowych w miejscu prowadzenia działalności, wpływa jednak korzystnie na opodatkowanie przepływu dywidendy z zagranicznych spółek

23 J. Głuchowski, *Oazy...*, s. 75.

24 W. Knap, P. Wójciak, *Optymalizacja podatkowa z wykorzystaniem jurysdykcji krajów o łagodnym reżimie podatkowym*, Przegląd podatkowy 2007, nr 5, s. 22.

25 A. Folfas, *op. cit.*, s. 27.

26 M. Grzymała, Ł. Jaśkiewicz, *op. cit.*, s. 119.

27 M. Wotava, *op. cit.*, s. 50.

zależnych do korporacji międzynarodowych²⁸. Spółka holdingowa czerpie korzyści z tzw. struktury piramidy. Może uzyskiwać kontrole nad przyłączonymi spółkami dzięki dużo mniejszym nakładom, niż gdyby była ich właścicielem lub gdyby zakupiła od tych przyłączonych spółek ich fizyczne aktywa. Przy zakładaniu spółki holdingowej offshore możliwe jest zminimalizowanie tych nakładów, przy czym akcjonariusze mogą pozostać anonimowi i czerpać korzyści z liberalnej i podatkowo korzystnej jurysdykcji²⁹.

Elastyczność metody transferu zysków pozwalają wpływać na wysokość kwot zapłaty podatków, a także na terminy ich płatności, ponieważ mogą być one przyspieszane bądź opóźniane w zależności od terminów opodatkowania w poszczególnych państwach³⁰.

Istnienie oaz podatkowych powodują bardzo duże straty w dochodach budżetowych, które szacowane są w miliardach dolarów. Z tego powodu podejmowane są krajowe i międzynarodowe działania, które mają na celu zapobiegać korzystaniu z rajów podatkowych. Organizacjami międzynarodowymi, które podejmują kwestie zwalczania rajów są Unia Europejska i OECD, która obecnie zrzesza 34 państwa, wśród których znajdują się kraj należące do grupy G-20. OECD w 2009 r. opublikowała dwie listy – „czarną” (kraje stosujące szkodliwą konkurencję podatkową) i „szarą” (państwa na te, jakim status raju podatkowego może zostać przyznany w wyjątkowych okolicznościach)³¹. Wśród państw, które zawarły dwustronne lub wielostronne porozumienia, których zadaniem jest przeciwdziałanie takim praktykom są Stany Zjednoczone, Francja, Japonia, Kanada, Niemcy i Anglia.

W Polsce Ministerstwo Finansów próbując walczyć z przenoszeniem działalności do rajów podatkowych, z tego powodu podjęto prace zmierzające do zawarcia umów o wymianie informacji podatkowych z krajami, które stosują szkodliwe praktyki podatkowe i oferują podatnikom pełną tajemnicę bankową. Umowy o wymianie informacji podatkowych zostały w ostatnim czasie zawarte z takimi krajami jak: Andora, Belize, Bermudy, Brytyjskimi Wyspami Dziewiczymi oraz Gibraltarem³². 9 kwietnia 2013 roku wydane rozporządzenie Ministra Finansów

28 W. Knap, P. Wójciak, *Raje podatkowe, czyli jak legalnie zmniejszyć sobie podatki*, „Przegląd Podatkowy” 2006, nr 6.

29 A. Folfas, *op. cit.*, s. 27.

30 G. Szczodrowski, *op. cit.*, s. 219.

31 Lista ta jest okresowo aktualizowana, ostatnia aktualizacja była w 2012 r.

32 *Wykaz umów o wymianie informacji w sprawach podatkowych*, <http://www.finance.mf.gov.pl/abc-podatkow/umowy-miedzynarodowe/wykaz-umow-o-wymianie-informacji-w->

w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową dla celów podatku dochodowego od osób prawnych³³. W niniejszym rozporządzeniu Minister Finansów określił, listę krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową.

Płacenie podatków od zawsze spotykało się z niechęcią ze strony społeczeństwa. Unikanie opodatkowania, mimo że jest legalnym sposobem wykorzystywania obowiązujących środków prawnych, to i tak odbywa się ono wbrew woli ustawodawcy i ma pejoratywny wydźwięk. Korporacje międzynarodowe, którym głównym zadaniem jest maksymalizacja zysków i minimalizacja obciążeń podatkowych bardzo często sięgają do metod obniżania wysokości zobowiązania podatkowego przez korzystanie z możliwości jakie zapewniają oazy podatkowe. Z raportu opublikowanego 31 sierpnia 2011 r. w „The Washington Post” przeprowadzonego przez Institute of Policy Studies, wynika, że z setki najlepiej w zeszłym roku opłaconych prezesów, co czwarty, czyli dwudziestu pięciu, zarobiło więcej, niż wyniosły podatki całej firmy. Jeden z autorów raportu powiedział, że prezesi tych firm są nagradzani za unikanie podatków. Osiemnaście z tych 25 korporacji prowadzi działalność gospodarczą w krajach uznanych za władze USA za raje podatkowe. W styczniu 2013 r. został opublikowany raport „The Hidden Cost of Offshore Tax Havens”³⁴ zgodnie z którym budżet federalny USA za sprawą rajów podatkowych traci rocznie ok. 150 mld dolarów wpływów podatkowych.

Bibliografia

Akty prawne

Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową w zakresie podatku dochodowego od osób prawnych (Dz.U. poz. 494).

sprawach-podatkowych;jsessionid=1D53BA275BDBDADF63DA83E8D04FB1CD [dostęp: 27.01.2014].

33 Dz.U. poz. 494.

34 *The Hidden Cost of Offshore Tax Havens. State Budgets Under Pressure from Tax Loophole Abuse*, http://www.uspirg.org/sites/pirg/files/reports/USPIRG_State_Tax_Havens_0.pdf [dostęp: 27.01.2014].

Literatura

- Cziomer E., Zyblikiewicz L.W., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2006.
- Folfas A., *Przenoszenie działalności gospodarczej do rajów podatkowych jako strategia zarządzania finansami korporacji transnarodowych: motywy, formy, korzyści i zagrożenia*, Bank i Kredyt 2008, nr 12.
- Głuchowski J., *Oazy podatkowe*, Warszawa 1996.
- Głuchowski J., *Polskie prawo podatkowe*, Warszawa 2006.
- Gołąb P., *Współczesne formy prowadzenia działalności ubezpieczeniowej*, „Wiadomości ubezpieczeniowe” 2009, nr 3.
- Gomułowicz A., Małecki J., *Podatki i prawo podatkowe*, Warszawa 2011.
- Grzymała M., Jaśkiewicz Ł., *Wykorzystywanie rajów podatkowych w międzynarodowym planowaniu podatkowym*, [w:] Ziółek Ł. (red.), *Międzynarodowe planowanie podatkowe*, Warszawa 2007.
- Jakubowska A., *Przedsięwzięcia offshore w aspekcie globalizacji gospodarki*, Koszalin 2002.
- Kałdoński M., *Badania nad unikaniem opodatkowania przez korporacje*, [w:] Sobiech J. (red.), *Kierunki zmian w finansach przedsiębiorstw*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu 2010.
- Karwowski J., *Centra offshore na globalnych rynkach finansowych*, Warszawa 2010.
- Knap W., Wójciak P., *Optymalizacja podatkowa z wykorzystaniem jurysdykcji krajów o łagodnym reżimie podatkowym*, „Przegląd Podatkowy” 2007, nr 5.
- Knap W., Wójciak P., *Raje podatkowe, czyli jak legalnie zmniejszyć sobie podatki*, „Przegląd Podatkowy” 2006, nr 6.
- Kudert S., Jamroz M., *Optymalizacja opodatkowania dochodów przedsiębiorców*, Warszawa 2007.
- Moraczewska A., *Korporacje transnarodowe w procesach globalizacji*, [w:] Pietraś M. (red.), *Oblicza procesów globalizacji*, Lublin 2002.
- Piórko K., *Korporacje transnarodowe*, [w:] Pietraś M. (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Lublin 2006.
- Rudnicki M., Blak Ł., *Wewnątrz krajowe środki walki z unikaniem opodatkowania – zarys problemu*, „Monitor Podatkowy” 2007, nr 8.
- Szczodrowski G., *Polski system podatkowy*, Warszawa 2007.
- Wotava M., *Podatkowe raje i usługi offshore*, 2000.

Źródła internetowe

- Wykaz umów o wymianie informacji w sprawach podatkowych*, <http://www.finanse.mf.gov.pl/abc-podatkow/umowy-miedzynarodowe/wykaz-umow-o-wymianie-informacji-w-sprawach-podatkowych;jsessionid=1D53BA275BDBDADF63DA83E8D04FB1CD> [dostęp: 27.01.2014].

The Hidden Cost of Offshore Tax Havens. State Budgets Under Pressure from Tax Loophole Abuse, http://www.uspirg.org/sites/pirg/files/reports/USPIRG_State_Tax_Havens_0.pdf [dostęp: 27.01.2014].